

ΧΡΥΣΟΥΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΡΟΜΑΝΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΡΑΤΣΙΣΜΟΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΘΝΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Διευκρινιστικές παρατηρήσεις

Εννοούμε σαν «εθνική ιδεολογία» την κυρίαρχη αναφορά στο έθνος στις βασικές της δομές (χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι αναπροσαρμογές —απαραίτητες για την επιβίωση κάθε ιδεολογίας και μάλιστα εθνικής— ή οι επιμέρους εκφράσεις μέσω διαφόρων κατά καιρούς εθνικισμών ή εθνισμών¹): την κυρίαρχη λογική της ελληνικής ταυτότητας (τουλάχιστον ως σήμερα), το τι διέκρινε δηλαδή τον «Έλληνα» από τους «Άλλους» και τη σχέση του με αυτούς.

Παρατηρούμε την τελευταία δεκαετία ένα όλο και μεγαλύτερο ενδιαφέρον των Ελλήνων Κοινωνιολόγων και γενικότερα ερευνητών για την ανάλυση της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης και για την απομυθοποίηση διαφόρων σχετικών στερεοτύπων· χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια *ελληνοκεντρικής* εξήγησης (σε αντίθεση με την επικρατούσα μέχρι τώρα λόγια συνήθεια της αναφοράς στη Δύση). Η προσπάθεια *ελληνοκεντρικής* εξήγησης είναι ένα πολύ θετικό στοιχείο (που δυστυχώς ήρθε πολύ αργοπορημένα). Όσο όμως θετική και αν είναι, δε θάπρεπε να παραβλέπει πραγματικότητες, όπως: 1) το ότι τόσα χρόνια δυτικοποίησης έχουν αφήσει έντονα ση-

---

1. Κατά τη γνώμη μου πρόκειται για ατυχή όρο· κρίθηκε απαραίτητος από ορισμένους μελετητές (όπως ο Α. Abdel Malek που χρησιμοποίησε τον όρο *nationalitarisme* αντί *nationalisme* για να χαρακτηρίσει την αραβική εθνική ιδεολογία· όπως ο Κ. Βεργόπουλος για την ελληνική κλπ.) για να μη γίνεται σύγχυση με τον «εθνικισμό» (που ταυτίζεται με τη συντήρηση, το ρατσισμό και τον επεκτατισμό), όμως σημαίνει τη διαδικασία συνειδητοποίησης και έκφρασης του «εθνικού εγώ» σαν αντίδραση στην καταπίεση και στην αλλοτριώσή του από ξένες δυνάμεις. Είναι ένας εύκολος τρόπος αποφυγής της δυσκολίας (ας μη ξεχνάμε ότι η κλασική μαρξιστική σκέψη θεωρεί τον εθνικισμό μη προοδευτικό), αλλά ο νεολογισμός (στην περίπτωσή μας η χρησιμοποίηση άλλου όρου συμβατικά για να αποφευχθούν οι παρερμηνείες) δε βοηθάει τη σε βάθος ανάλυση ενός φαινομένου.

μάδια στην κυρίαρχη λογική της εθνικής μας συνείδησης, 2) τη «συγκυρία» της εποχής της γένεσης της συνείδησης αυτής και τη θέση της ιδέας «Ελλάδα» στο αστικό ιδεολογικό κατασκευάσμα της Ευρώπης του 19ου αιώνα.

Ένα άλλο διευκρινιστικό σημείο (που θα έχουμε την ευκαιρία να δούμε καλύτερα στο κείμενο που ακολουθεί) είναι ότι συνήθως όταν λέμε «ρατσισμό» εννοούμε την επιθετικότητα και τη σωματική βία ως προς τον «Άλλον» (σκεφτόμαστε δηλαδή τους Ναζί, τη σημερινή Ν. Αφρική κλπ.). Όμως θεωρία και ιδεολογία που υποστηρίζουν τη ρατσιστική («στάση» και πράξη είναι αλληλένδετες μαζί της (πρόκειται για τις δύο όψεις του ίδιου νομίσματος) και ο «ρατσισμός» (η ρατσιστική αντίληψη) είναι ένα βασικό συστατικό στοιχείο της αστικής ιδεολογίας γενικά (δεν περιορίζεται δηλαδή μόνο στα έκτροπα διαφόρων ακροδεξιών, «εθνικιστών», εξτρεμιστών κλπ.).

1. ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ: ΕΝΑΣ «ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΜΕΝΟΣ» ΕΘΝΙΚΙΣΜΟΣ

Ένα επίμαχο σημείο της νεοελληνικής κοινωνιολογικής ανάλυσης είναι η ανεύρεση και ερμηνεία των αιτιών που οδήγησαν στην Επανάσταση του 1821 (αν πρόκειται δηλαδή για αστική Επανάσταση ή όχι²). Παρ' όλη την πολλαπλότητα των παραγόντων³ που αποτέλεσαν «ενότητα ρήξης» τη δεδομένη στιγμή (απαραίτητη για την αντίθεση με το κατεστημένο και για την αλλαγή), είναι βέβαιο ότι οι «εθνικές ιδέες» προκλήθηκαν από την αστική τάξη (από τους Έλληνες αστούς των παροικιών).

Η ανιούσα εκείνη την εποχή στη Δ. Ευρώπη αστική τάξη στηρίχτηκε στην προβολή της ιδέας του έθνους (στην εθνικιστική ιδεολογία = αμάλγαμα «ρομαντισμού» και ρατσισμού) που έτεινε να γίνει η κυρίαρχη ιδεολογία των χρόνων που θα ακολουθούσαν. Βρισκόμαστε όμως ακόμα στο στάδιο της «επεξεργασίας» της ιδέας από τη διάνοηση.

α. Η ρομαντική έμπνευση

Υπάρχει αδιαφιλονίκητα στενή σχέση ανάμεσα στο ρομαντισμό και

2. Είναι γνωστές οι αντιθέσεις των: Φίλια, Βεργόπουλου, Τσουκαλά, Σβωρόνου, Μοσκόφ κλπ.

3. Εσωτερικοί παράγοντες: η πάγια αντίθεση των αγροτικών μαζών, η ανάπτυξη «αστικής τάξης» (έμποροι, ναυτικοί, Έλληνες παροικιών) καθώς και η εξωτερική συγκυρία (παρακμή Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αγγλικά συμφέροντα, «φιλελληνισμός»).

τον εθνικισμό. Ο ρομαντισμός του 19ου αι. πρόβαλε τις εξής βασικές ιδέες⁴:

- Επιστροφή στην καταγωγή (στη γένεση, στις ρίζες)
- Αντίληψη περί συνέχειας και ταυτόχρονου του παρελθόντος - παρόντος - μέλλοντος
- Λατρεία του «ξεχωριστού» ανθρώπου και της δημιουργικής ιδιοφυΐας
- Σύλληψη του «λαού» μέσω της ολότητας της εθνικής κοινότητας (άθροισμα προγόνων - παρόντων - απογόνων) — πίστη στην αθανασία του λαού (του έθνους)
- Θεωρία περί αναπόφευκτων πολιτιστικών και εθνικών εξαρτήσεων...

Όλες αυτές είναι ιδέες που τροφοδοτούν τη λογική της εθνικής ιδεολογίας: η αναζήτηση των ριζών (της καταγωγής, των προγόνων), η πίστη στην αθανασία⁵ του έθνους (ταυτότητα του λαού), τα εκ γενετής «χαρίσματα» («πλεονεκτήματα» ή «μειονεκτήματα»), τα λεγόμενα «εθνικά χαρακτηριστικά»⁶, έννοια που πολύ λίγο έχει αμφισβητηθεί, έπαινος και ύμνος των ξεχωριστών αρετών κάθε έθνους (συνυφασμένων για πάντα με αυτό — αφού αποτελούν την περίφημη εθνική του «ιδιαιτερότητα»...⁷), είναι θεμελιώδη «πιστεύω» κάθε κλασικού εθνικού Λόγου.

Ο κλασικός ελληνικός εθνικισμός μπορεί να καταταχθεί (μαζί με το γερμανικό, τον ιταλικό, το γαλλικό ορλεανισμό και τον πολωνικό μεσσιανισμό του 19ου αι.) στους κατεξοχήν ρομαντικούς.

Θα σταθούμε για λίγο σε μια χαρακτηριστική ανάλυση⁸, όχι επειδή είναι απόλυτα σωστή (επισημαίνονται πιο κάτω οι ανακρίβειές της), αλλά επειδή είναι «σημαντική»:

«Την εποχή του Διαφωτισμού, η αντιμετώπιση του Τούρκου γίνεται στερεότυπο: είναι ο κατεξοχήν «Ξένος». Ο τούρκος ή αλλιώς ο Μωαμεθανός είναι ο «Άλλος» (...) μέσα στη μπαρόκ αναπαράσταση που του κάνει

4. Όπως αναφέρονται από τους *Lagarde* και *Michaël* «19ος αιώνας» («19e siècle» — Bordas Paris 1969).

5. «Η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει» — «Αθάνατα δημιουργήματα των προγόνων μας» — «Η μακρόχρονη επιβίωση του ελληνικού έθνους» κλπ.

6. Έτσι πιστεύεται π.χ. πως «ο Έλληνας» είναι φιλότιμος, φιλόξενος, πολυμήχανος κλπ. ή, για τη δυτική (αγγλική κυρίως) σκέψη, «κατεργάρας», «κλέφτης» κλπ.

7. Ακόμει συχνά σε λόγους πολιτικών μας για τα «πάγια» χαρακτηριστικά ή τα «πάγια» συμφέροντα της Ελλάδας...

8. Αναφερόμαστε στον 1ο τόμο της δίτομης «Ιστορίας του Εθνικισμού» του *J. Pliumyène* που φέρει τον τίτλο «τα ρομαντικά έθνη» (*Les nations romantiques*), Fayard 1979.

ο κόσμος της πεφωτισμένης Ευρώπης (...) ενάντια σαυτόν τον δαίμονα (...) ο «καλός» είναι η Ελλάδα (...) Ο φιλολογικός φιλλεληνισμός (...) πολυάριθμες ταξιδιωτικές διηγήσεις, αληθινές ή φανταστικές, προσκαλούσαν τον περιηγητή (ο τουρισμός έκανε τότε το ντεμπούτο του με πρωτοπόρους τους 'Αγγλους⁹) να ανακαλύψει τη νέα Ελλάδα σαν την αρχαία που εξακολουθούσε να υπάρχει δι' αυτής (...) Ο Βυγον, την κατάλληλη στιγμή έδινε για την Ελλάδα την παράσταση που ζητούσε από αυτήν η ρομαντική φαντασία. Σύμφωνα με αυτή τη φαντασία, οι Νεοέλληνες ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων. Η αρχαία Ελλάδα αποτελούσε ιδανική κοινωνία (...) που δεν περιέμενε για να επιστρέψει στην Ιστορία, παρά την αναχώρηση των Τούρκων (...) Αναδυόμενη από μακρύ ιστορικό ύπνο η Ελλάδα (...) φάνταζε άγαλμα απείροχτο μέσα στα ερείπια (...) Αυτή η εικόνα της Ελλάδας ήταν ολοκληρωτικά δυτική (...) Μέσα στην ιστορία του Εθνικισμού η ελληνική υπόθεση είναι εκπληκτικά πλούσια σε νόημα και γεμάτη επακόλουθα. Έτσι ο φιλλεληνισμός μπορεί να θεωρηθεί σαν εθνικισμός αλλά ένας εθνικισμός παραδόξως εκτοπισμένος, ένας εθνικισμός μεταβίβασης (...) Στην περίπτωση της Ελλάδας ο εθνικισμός, για πρώτη φορά στην ιστορία, εξάγεται από τη Δύση στην Ανατολή».

Βέβαια αυτή η θεώρηση παραβλέπει μερικά ουσιώδη στοιχεία (όπως π.χ. το ότι υπήρχε αυτόχθονη εθνική συνείδηση στην Ελλάδα¹⁰, που συνέπεσε να συμπορεύεται με το γενικό πνεύμα της εποχής ως προς τον «Άλλον» — την Ανατολή· επίσης η εθνική συνείδηση δεν ήταν κάτι το καινούργιο για την Ανατολή¹¹. Εξάλλου η Ευρώπη δεν αποτελούσε ομόφωνα «φίλο»¹² της Ελλάδας: ήταν η ανιούσα αστική τάξη που ευνόησε την ελληνική υπόθεση¹³). Αν αφαιρέσουμε όμως τις υπερβολικές (δυτικοκεντρικές) γενικεύσεις της, βλέπουμε ότι όντως η λογική της ελληνικής εθνικής ιδέας —έτσι

9. Ο τουρισμός σαν «ανακάλυψη» του «Άλλου» —ο χαρακτηρισμός «εξωτικός»— είναι βαθιά επηρεασμένος από τη ρατσιστική ιδεολογία.

10. Π.χ. βλ. *Κ. Μοσκόφ*, «Εθνική και Κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα», όπου αναφέρεται και το εξής: «Τούρκος, άπιστος ή Διάβολος ήταν ιδέες συγκεχυμένες στο λαϊκό συναίσθημα».

11. *N. Σβορώνου*, «Histoire de la Grèce moderne» QSJ· αναφέρονται: Αυτοκρατορία Νικαίας, Δεσποτάτο της Ηπείρου κλπ.

12. Ας μη ξεχνάμε την αντίδραση, την Ιερά Συμμαχία κλπ.

13. Η ρομαντική έκφραση, παρόλο που κατά τη γενική αντίληψη ο ρομαντισμός συνδέεται με την Αριστοκρατία, το 19ο αι. αποτελεί περισσότερο μια αστική προσπάθεια δικαιολόγησης και ωραιοποίησης μιας καινούργιας τάξης με μερικές «αξίες» της παλιάς (προσπάθειες των Hugo, Lamartine, Dumas κλπ.).

όπως κυριάρχησε πάνω στις προϋπάρχουσες εκφράσεις— πηγάζει άμεσα από το δυτικό ρομαντισμό της εποχής, όπου η Ευρώπη (τα εθνικά ευρωπαϊκά κράτη) αναζητώντας την καταγωγή που θα της έδινε αξία, διεκδίκησε σαν άμεσο πρόγονό της την αρχαία Ελλάδα.

Ας μη ξεχνάμε ότι ήταν η εποχή, όπου οι μη ευγενείς ως προς την καταγωγή (οι αστοί) γίνονταν κυρίαρχη τάξη: στην ευγενική καταγωγή της Αριστοκρατίας δεν είχαν να αντιπαραθέσουν τίποτα· εμπνεύστηκαν λοιπόν την ταύτισή τους (την ταύτιση του λαού¹⁴) μέσω της εθνικής καταγωγής: άρχισαν τότε να δημιουργούνται οι εθνικοί μύθοι, να πλάθονται οι ιστορίες των «ευγενών» ή «ανώτερων» (πολιτισμένων) εθνών σε αντίθεση με τα απολίτιστα ή βάρβαρα έθνη κλπ. Η Ευρώπη στην αναζήτηση της καταγωγής της ανακάλυψε την αρχαία Ελλάδα (συχνά ο V. Hugo αναφερόταν στη «φυσιολογική» συνέχιση του εκπολιτιστικού έργου της αρχαίας Ελλάδας από τη Γαλλία· και ο Άγγλος Chamberlain υποδείκνυε σαν τον καταλληλότερο «απόγονο» τη Γερμανία...).

Η «αναγέννηση της Ελλάδας», το καταλαβαίνουμε, ήταν πολύ σημαντική για τη λογική αυτής της εκδοχής (που έδινε αξία στο «λαό») και στην αστική τάξη), επρόκειτο για την ιδανική μακρινή καταγωγή της νέας πραγματικότητας.

Σ' αυτό το σημείο πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο πειρασμός για την ελληνική ταυτότητα ήταν μεγάλος: της προσφερόταν (σχεδόν ως διά μαγείας) ένας μοναδικός τρόπος αξιοποίησης του εθνικού εγώ και μάλιστα σύμφωνα με τις αξίες που έτειναν να επικρατήσουν στην Ευρώπη (στο μόνο θεωρούμενο σαν «πολιτισμένο» τότε κόσμο). Η επιρροή του φιλελληνισμού (έστω αν στην ουσία λειτούργησε αντεθνικά¹⁵ για την Ελλάδα) ήταν αναπόφευκτη (και με τις επικρατούσες τότε συνθήκες, ίσως η μόνη δυνατή ελληνική επιλογή).

β. Ο ρατσισμός

Ο 19ος αι. χαρακτηρίζεται από ένα «ιδεολογικό άλμα»¹⁶:

Ενώ μέχρι τότε η αντίληψη του «Άλλου»¹⁷ γινόταν μέσω της θρησκευ-

14. Κατά τη διάρκεια των δύο τελευταίων αιώνων ο όρος «λαός» έχει πάρει διαφορετικές έννοιες.

15. Με την έννοια ότι βοήθησε και δικαιολόγησε τις δυτικές επεμβάσεις.

16. Χρησιμοποιούμε την ονομασία που έδωσε σ' αυτή την πραγματικότητα η C. Guillaumin σε μια εξαιρετική κοινωνιολογική ανάλυση της ρατσιστικής ιδεολογίας («L' idéologie raciste: Genèse et langage actuel»), Mouton, Paris 1972.

17. Πρόκειται για μια παγκόσμια πραγματικότητα (η αντίληψη του «Άλλου» —της

τικής διαφοροποίησης (ήταν δηλαδή διαφορετικός για την Ευρώπη ο μη χριστιανός) και υπήρχε επομένως δυνατότητα για τον «Άλλον» να γίνει αποδεκτός από τη δεδομένη κοινωνία (αν άλλαζε θρησκεία: αν εκχριστιανιζόταν), με τη μετέπειτα επεξεργασία ορισμένων θεωρητικών (όπως ο Darwin ή ο de Gobineau κ.ά.) η «διαφορά» συνδέεται με τη φύση και τη γένεση (με τη γέννησή του δηλαδή κάποιος ανήκει σε μια φυλή¹⁸, φέρει τα χαρακτηριστικά της και επειδή ο καθορισμός αυτός είναι «φυσικός νόμος», τίποτα δεν μπορεί να τον αλλάξει). Οι λαοί γεννιούνται «ανώτεροι» ή «κατώτεροι», «πολιτισμένοι» ή «υποανάπτυκτοι»...¹⁹.

Με τον ίδιο μηχανισμό, η αναφορά στην καταγωγή από «αυτο-αναφορική» που ήταν (οι αριστοκράτες δηλαδή αναφέρονταν στη δική τους καταγωγή και στους δικούς τους προγόνους) έγινε *ετερο-αναφορική* (οι αστοί της Δ. Ευρώπης μη μπορώντας να πουν ποιοι ακριβώς είναι —είδαμε όλη τη διαμάχη περί των απογόνων της αρχαίας Ελλάδας—, μπορούσαν να πουν ποιοι δεν είναι: δεν ήταν οι λαοί των αποικιών, οι «απολίτιστοι», η Ανατολή, και βάσει του τι δεν ήταν, δημιούργησαν την αξία της δικιάς τους ύπαρξης²⁰).

Όπως είδαμε και προηγουμένως, η καταγωγή από οικογενειακή (χαρακτηριστικό της Αριστοκρατίας) γίνεται εθνική (η αστική τάξη δικαιολόγησε έτσι την κυριαρχία της και «νομιμοποίησε» την αξία της καταγωγής της — της εθνικής καταγωγής): ταυτόχρονα η «Διαφορά» αντιμετωπίζεται με πολύ σκληρότερο από πριν τρόπο: δε δίνεται ποτέ στον «Άλλον» η ευκαιρία να ολοκληρωθεί μέσα στα κυρίαρχα πλαίσια. Η λογική του φυσικού νόμου που διέπει τις φυλετικές διακρίσεις και εξαρτήσεις αποκλείει τον Άλλον (φυσιολογικά) και τον καταδικάζει να παραμείνει για πάντα σ' αυτή τη θέση. Αυτή είναι η έννοια του ρατσισμού και θεωρούμε ότι ο Poliakov²¹ έχει δίκιο όταν λέει πως «το φαινόμενο του ρατσισμού είναι εγγενές στο δυ-

---

διαφοράς— σε αντίθεση με το κοινωνικό «εμείς» χαρακτηρίζει κάθε κοινωνία) —δεν παύει όμως πάντα τις διαστάσεις του ρατσισμού.

18. Ας μη ξεχνάμε την προέλευση του «ρατσισμού» από τη λέξη Race=φυλή (φυλετισμός) και πως η νεοελληνική ορολογία θεωρεί την πολύ συνηθισμένη φράση «η ελληνική φυλή» λίγο-πολύ ανώδυνη σε σχέση με τη λέξη ρατσισμός (που χρησιμοποιείται με τη λατινική του ρίζα για να εκφράσει τη ρατσιστική στάση).

19. Έτσι π.χ. πολλοί μελετητές αφιερώθηκαν στη μέτρηση της «διανοητικότητας» των νέγων...

20. Βάσει αυτής της ιδεολογίας ολόκληρες κατηγορίες πληθυσμού (γυναίκες, εργάτες κλπ.) θεωρήθηκαν «φύσει» κατώτερες και πολλές κοινωνικές σχέσεις ανισότητας δικαιολογήθηκαν με το «φυσικό νόμο».

21. Υπό διεύθ. Poliakov, «Le racism», Seghers 1976.

τικό πολιτισμό και σ' αυτόν μονάχα — είναι ένα ιδιαίτερό του χαρακτηριστικό, όπως η τεχνολογική του κυριαρχία ή η ιδέα της προόδου (...)).

Αυτή η ρατσιστική θεωρία βρισκόταν ακόμα σε «εμβρυακή» διατύπωση την εποχή της ελληνικής επανάστασης και πολύ αργότερα «πέρασε» σαν κοινή συνείδηση στα κράτη της Δύσης (και κατόπιν «πέρασε» και στους λαούς που η Δύση επηρέασε, όντας σήμερα κυρίαρχη ιδεολογία στον πλανήτη μας — με την έννοια ότι πολλοί «καταπιεσμένοι» την έχουν αποκρούσει, αλλά δεν αργούν να επιχειρηματολογήσουν προβάλλοντας τη δική της λογική²²).

Μέσα σε τέτοιες συνθήκες γεννήθηκε ο ελληνικός εθνικισμός που αποτέλεσε και την έκφραση της επανάστασης και που φέρει κατάδηλα στοιχεία ρομαντισμού και ρατσισμού — επικρατούσες εκφράσεις της εποχής— όπως:

— η αναζήτηση του ευρωπαϊκού (του δυτικού) εγώ στην Ελλάδα είναι ένα στοιχείο που έδρασε άμεσα πάνω στην ελληνική ταυτότητα²³ (αβασάνιστα, σύμφωνα με αυτή τη λογική η Ελλάδα ήταν Δύση — λόγω συμβολής των αρχαίων Ελλήνων στη δημιουργία του δυτικού πολιτισμού²⁴· πρόκειται κατά κάποιον τρόπο για σχήμα πρωθύστερο...).

— η ιδέα της καταγωγής ταύτισε το Νεοέλληνα με τον Αρχαίο (με την ευρωπαϊκή εικόνα περί αρχαίων) και βάσει του νόμου της «φυλετικής κλη-

22. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα πολλών τριτοκοσμικών εθνικισμών που αναφέρονται ανάμεσα στα άλλα στοιχεία, στην «αξιόλογη», σύμφωνα με τα δυτικά πάντα κριτήρια, καταγωγή τους. Έτσι π.χ. ομάδα νέγων διανοουμένων προσπαθεί να τεκμηριώσει ότι οι (σπουδαίοι) αρχαίοι Αιγύπτιοι ήταν μαύροι κλπ. Ας μη ξεχνάμε το πόσο μελάνι χύθηκε πάνω στην απόδειξη της «γνησιότητας» των Νεοελλήνων και της απευθείας καταγωγής τους από τους αρχαίους...

23. Και μέσα σ' αυτά τα πλαίσια πρέπει να δούμε την έννοια του φιλελληνισμού. Όπως το λέει χαρακτηριστικά ο *Koumoulides*, «Greece in transition»: «Οι φιλέλληνες έφεραν πρακτικά πολύ λίγα αποτελέσματα στη διεξαγωγή του πολέμου. Παρ' όλα αυτά η Ελλάδα θα τους τιμά πάντα. Το παρελθόν μπορεί να προσαρμοστεί...ώστε να εξυπηρετήσει τους σκοπούς του παρόντος. Η Ελλάδα πιο πολύ από άλλες χώρες στηρίζεται πάνω σε εθνικούς μύθους. Οι φιλέλληνες έγιναν μέρος του μύθου παίζοντας το ρόλο τους της σύσφιξης στενών δεσμών μεταξύ Ελλάδας και δυτικών δυνάμεων. Οι περισσότεροι από αυτούς θα ήταν ευχαριστημένοι με αυτό το αποτέλεσμα». Πρόκειται δηλ. για την ιδεολογική μεγιστοποίηση της πρακτικής βοήθειας (είναι χαρακτηριστικό ότι δεν αναφέρεται σχεδόν πουθενά το ότι η Αϊτή—μη δυτικό κράτος, 1η ελεύθερη «μαύρη» δημοκρατία— ήταν η πρώτη που βοήθησε πρακτικά τον ελληνικό πόλεμο ανεξαρτησίας. Η Ελλάδα όμως δεν έδειξε ποτέ τη χαρακτηριστική της «ευγνωμοσύνη» για τη χώρα αυτή, όπως για τις δυτικές...).

24. Όμως είναι γνωστό ότι την αρχαία Ελλάδα είχαν ερμηνεύσει και άλλοι πολιτισμοί.

ρονομικότητας» κληρονόμησε (μαζί με την ταυτότητά του) τα «προτερήματα της φυλής»·

— η Ελλάδα (γενέτειρα του δυτικού εγώ) απειλείτο από τον κατεξοχήν «άλλον» (το «Βάρβαρο Τούρκο» δηλαδή).

Η συγκυρία του ελληνικού εγώ (σύμπτωση με το δυτικό) και του «αντιθετικού άλλου» (του Τούρκου — που έτυχε τότε να συμβολίζει τον κατεξοχήν «Άλλον» για τη Δύση) έδενε λογικά με τη διάρθρωση του δυτικού αστικού Λόγου κι αποτέλεσε ένα ιδεολογικό δημιουργήμα χωρίς ρήξη μέσα στα πλαίσια των κυρίαρχων αξιών.

γ. Η νεοελληνική πραγματικότητα: αντίφαση για τη ρατσιστική θεωρία

Η αντίφαση όμως της ρατσιστικής θεωρίας (με άμεσο κίνδυνο την καταφανή διάψευσή της) φάνηκε όχι ιδεολογικά (στη δομική λογική του δεδομένου λόγου δηλαδή) αλλά εκ των πραγμάτων. Το νέο ελληνικό κράτος μετά τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα ήταν καταπονημένο, ανοργάνωτο, μη δυτικοποιημένο με έντονη «ανατολίτικη» νοοτροπία, είχε εν ολίγοις κατάδηλη την όψη της «υποανάπτυξης» (σύμφωνα πάντα με τις κρατούσες αντιλήψεις που ταύτιζαν το «δυτικό» με το «πολιτισμένο»). Αλλά ένα βασικό επιχείρημα όπου στηριζόταν η ρατσιστική ιδεολογία ήταν ότι ένα «αναπτυγμένο» έθνος «γεννιέται» και παραμένει πολιτισμένο (αποκλείεται δηλαδή να «αλλάξει» — επρόκειτο για «νόμο της φύσης»!). Κανείς δεν μπορούσε να αμφισβητήσει την αξία της αρχαίας Ελλάδας (όπου στηριζόταν όλο το ιδεολογικό εποικοδόμημα του δυτικού τρόπου αξιολόγησης και αυτοεκτίμησης). Σύμφωνα όμως με τη λογική της θεωρίας, θα έπρεπε και οι απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων να είναι «σπουδαίοι» (και σύμφωνα με την ιδέα της ενότητας του παρελθόντος με το παρόν και το μέλλον...). Η νεοελληνική πραγματικότητα διέψευδε τη «λογική» αυτή. Γινόταν εμπόδιο στη λειτουργία της σαν ιδεολογίας και έπρεπε να ξεπεραστεί. Έτσι (και μέσα στα πλαίσια αυτής της λογικής — και όχι για κανέναν άλλο λόγο όπως έχει υποστηριχτεί κατά καιρούς από πολλούς Έλληνες θεωρητικούς) διατυπώθηκε η γνωστή θέση του Fallmerayer: ο οποίος θέλησε να αποδείξει πως η θεωρία άξιζε — απλώς οι ονομαζόμενοι Έλληνες (οι σύγχρονοι Έλληνες) δεν ήταν απόγονοι των αρχαίων Ελλήνων (ξέρουμε ότι σχεδόν όλη του η επισημονική δραστηριότητα καταναλώθηκε με το να προσπαθήσει να αποδείξει ότι οι σημερινοί «Έλληνες» δεν είχαν καμιά σχέση με τους αρχαίους, δηλαδή δεν ήταν απόγονοι σπουδαίου λαού —αντίθετα προέρχονταν από τους «βάρβαρους Αλβανούς»— και γι' αυτό δεν ήταν και οι ίδιοι σπουδαί-

οι!). Έτσι η αξία της θεωρίας είχε διασωθεί αλλά ταυτόχρονα αμφισβητείτο η ελληνικότητα των Ελλήνων²⁵.

2. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΧΗ: Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ

Η αντίληψη που επικρατεί σήμερα σχετικά με τη «Μεγάλη Ιδέα» του Ελληνισμού είναι 1) ότι πρόκειται αποκλειστικά για την ιδέα της ανάκτησης των εδαφών της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας και 2) ότι η ιδέα αυτή δημιουργήθηκε τουλάχιστον κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

Η αλήθεια είναι ότι η «Ιδέα» είναι πολύ πιο πρόσφατη (την αναφέρει για πρώτη φορά ο Κωλέτης στις 10.1.1844²⁶ — δηλ. σχεδόν δέκα χρόνια μετά από τη δημοσίευση του πρώτου έργου του Fallmerayer «Über die Entstehung der heutigen Griechen», το 1835) και λειτουργώντας σαν ελληνική εξήγηση της ελληνικής πραγματικότητας σύμφωνα με τη δυτική (κυρίαρχη) περί έθνους ιδεολογία, είχε τρεις βασικές έννοιες:

— Την έννοια της ενότητας του ελληνισμού μέσα στο χρόνο (διά της άρνησης των «ξένων» επιρροών και στοιχείων — ερμηνεία της ελληνικής πραγματικότητας από τον ιστορικό Κ. Παπαρρηγόπουλο²⁷ ο ελληνικός πολιτισμός (ενιαίο δημιούργημα της ελληνικής φυλής) παρέμεινε «αγνός» για πάνω από 2000 χρόνια χωρίς εξωτερικές επιρροές· ακόμα και ο Ορθόδοξος Χριστιανισμός (που ως τότε θεωρείτο ως καταρχήν «μη ελληνικό» στοιχείο²⁸) δεν ερμηνεύεται παρά σαν μια έκφραση του ελληνικού πολιτισμού. Εφόσον ο πολιτισμός (δημιούργημα μιας φυλής) παρέμεινε «ανεπηρέαστος» από εξωτερικά στοιχεία (ο «ελληνοχριστιανικός πολιτισμός» αποτελεί κύριο σημείο αναφοράς της κλασικής ελληνικής εθνικής ιδεολογίας²⁹) αποδεικνύεται η «κα-

25. Που κατά τον Κακριδή («Φως Ελληνικό -Πανεπιστημιακοί λόγοι» - αναφ. στο «Ελληνισμός-Ελληνικότητα» επιμ. Δ. Τσαούση, Εστία - 1982) είχαν εγκαταλήψει την ταυτότητα του Ρωμιού ήδη από την εποχή της Επανάστασης και είχαν παραδεχτεί το εθνικό όνομα «Έλληνες»...

26. Αναφέρεται στο έργο του Κ. Δημαρά: «Της Μεγάλης ταύτης ιδέας».

27. Ο οποίος επεξεργάστηκε θεωρητικά τη Μεγάλη Ιδέα.

28. Σύμφωνα με τη θεωρία της «ενότητας» του πολιτισμού και της ταύτισης του «ελληνικού» με το «αρχαίο ελληνικό»· εξάλλου είναι γνωστή η διαμάχη μεταξύ «Εθνικών» και «Χριστιανών» στο Βυζάντιο.

29. Που υποστηρίζει ότι ουδέποτε ο Χριστιανισμός υπήρξε ανταγωνιστικός του Ελληνισμού...

θαρότητα» της φυλής (το ίδιο και η «δυτική» — η «αξιόλογη» — ταυτότητα της Ελλάδας).

- Την έννοια του «μεσολαβητή»: η δυτικοκεντρική έννοια του μεσολαβητή (που είναι «προορισμένος» να «εκπολιτίσει», να μεταφέρει τον «πολιτισμό» στους «άγριους» ή στους υποανάπτυκτους) δελεάζει ακόμα και σήμερα πολλούς λαούς³⁰, οι οποίοι μη μπορώντας να παίξουν ένα άμεσο «ιμπεριαλιστικό ρόλο» μάχονται για να αποκτήσουν τα προτερήματα που προσφέρει η θέση του «υπο-ιμπεριαλιστή» (για να χρησιμοποιήσουμε τη σύγχρονη ορολογία των διεθνών σχέσεων). Η Ελλάδα ήταν η πρώτη χώρα που φιλοδοξούσε να παίξει αυτό το ρόλο (ο Κωλέτης είχε πει χαρακτηριστικά: «(...) η Ελλάδα έμελλε διά μεν της πτώσεώς της να φωτίσει τη Δύση διά δε της αναγεννήσεώς της³¹ την Ανατολή»), με σκοπό να δράσει ανάμεσα σε δύο κόσμους με διαφορετική λογική επιβάλλοντας τη λογική του κυρίαρχου στον κυριαρχούμεν. (αλλιώς=με σκοπό να «εκπολιτισθεί»³²).
- Την έννοια της ενότητας μέσα στο χώρο (προσάρτηση στην ελληνική επικράτεια όλων των ε`αφών που ανήκαν κάποτε στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία — η Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 έθεσε τέρμα σ' αυτό το εθνικό όνειρο, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι έπαψε πραγματικά να λειτουργεί η Μεγάλη Ιδέα).

Οι «λειτουργίες» της Μεγάλης Ιδέας ήταν εκτός από την εξασφάλιση

---

30. Ενδεικτικά αναφέρουμε: τη «θλίψη» του *Samir Amin* επειδή «η άμεση επαφή της Ευρώπης με τη μαύρη Αφρική αφαίρεσε από τους Άραβες το ρόλο του μεσολαβητή» (in: *Le développement inégal*, σ. 22). ο *Soares* (σε μια σειρά συνεντεύξεων που έδωσε στον D. Pouchin και που δημοσιεύτηκαν με τον τίτλο: *Le Portugal=quelle révolution?* το 1976) αναφέρει χαρακτηριστικά (σ. 65): «Είμαστε γέφυρα ανάμεσα στη γηραιά Ευρώπη και στην Αφρική που δομείται, ένας συνδετικός κρίκος ανάμεσα σε δύο κόσμους(...) Είμαστε καταρχήν Ευρωπαίοι και πρέπει να παραμείνουμε. Πράγμα που μεγαλώνει το ενδιαφέρον του δεσμού μας με την Αφρική». Η *P. Buck*, εξάλλου, έλεγε με ενθουσιασμό για το λαό της Ιαπωνίας ότι «(...) διαθέτει μια ξεχωριστή δυνατότητα που του επιτρέπει να εκπληρώσει μια αποστολή: να ανορθωθεί ανάμεσα στα δύο ημισφαίρια σαν διερμηνέας και σαν φίλος» (*Le peuple du Japon* - Stock Paris 1967, τελευταία σελίδα).

31. Η ιδέα της ακμής-παρακμής και αναγέννησης των Πολιτισμών γίνεται «της μόδας» (Θεωρία Vico κ.ά.).

32. Έτσι κακώς θεωρείται η Ελλάδα σαν μη «επεκτατικό» κράτος. Αν μπορούσε θα είχε «εκπολιτίσει» άλλους λαούς (ας μη ξεχνάμε ότι ο «εκπολιτισμός» αποτέλεσε τη βασική δικαιολόγηση της αποικιοκρατίας).

(ιδεολογική πάντα) της «ελληνικότητας»³³ και της ολοκληρωμένης θέσης της Ελλάδας στη Δύση (αφού στην ουσία επρόκειτο για μια ελληνική παραλλαγή της δυτικής περί Ελλάδος ερμηνείας που οδήγησε στην απόκτηση εθνικής ελληνικής ταυτότητας μέσω των προγόνων, στην καθοριστική σημασία του παρελθόντος κι επομένως στη νεοελληνική αλλοτρίωση³⁴), η ευκολότερη δυτικοποίηση (χωρίς μεγάλη αντίδραση μαζών³⁵) και η ευκολότερη αποδοχή της δυτικής κυριαρχίας (δικαιολόγηση επεμβάσεων και καθοδήγηση μέσω του δυτικού πολιτισμού).

Ο κλασικός εθνικός λόγος στην Ελλάδα είναι άμεσα εμπνευσμένος από τη Μεγάλη Ιδέα, και για χρόνια ολόκληρα η ελληνική ταυτότητα στηρίχτηκε σε βασικές ιδέες της, όπως 1) τον ελληνοχριστιανικό πολιτισμό, 2) την ιδέα του «μεσολαβητή» (προβάλλεται δηλαδή συχνά ο ρόλος της Ελλάδας - «γέφυρας» μεταξύ Ανατολής και Δύσης), 3) την ιδέα ότι Ελλάδα είναι «Δύση» (γενικά, ή ειδικότερα «Ευρώπη») και 4) την ταύτιση του «Άλλου» (απολίτιστου-υποανάπτυκτου) με την «Ανατολή» («Τούρκος»: αιτία όλων των δεινών του Έθνους — και της «καθυστερήσης» σε σχέση με το ρυθμό ανάπτυξης των άλλων δυτικών κρατών· κάλυψη της πραγματικής δυτικής εκμετάλλευσης...³⁶) κλπ.

Πρόκειται για συστατικά στοιχεία του ορισμού της ελληνικότητας που έχουν γίνει κοινή συνείδηση (μέσα από τα μέχρι προ τινος ισχύοντα σχολικά εγχειρίδια και από τον κυρίαρχο πολιτικό Λόγο): ισχύει ακόμα σαν καθαρή έκφραση (χωρίς —ή με ελάχιστες— παραλλαγές σε σχέση με την αρχική θεμελιώδη δομή του) της σύγχρονης ελληνικής αστικής τάξης. Οπωσδήποτε αυτό δεν ξενίζει — γιατί πρόκειται για αστικό εθνικό λόγο, που κινείται κανονικά μέσα στα πλαίσια της αστικής λογικής. Εκείνο που αντίθετα είναι αξιοσημείωτο είναι η επίδραση των ιδεών αυτών πάνω στον «εθνικό αντίλογο» (πάνω στις προσπάθειες ρήξης με την κρατούσα εθνική άποψη, έτσι ώστε να καταστεί δυνατός ο επανορισμός της «ελληνικότητας» βάσει της

33. Βέβαια, μέρος της αλήθειας περικλειόταν σ' αυτή την ιδεολογία (όπως π.χ. η γεωγραφική θέση της Ελλάδας, η ύπαρξη πολιτιστικών στοιχείων της αρχαιότητας κλπ.), αλλά η «ελληνικότητα» οριζόταν μονόπλευρα.

34. Αφού διάφορες αυτόχθονες λαϊκές εκφράσεις απορρίπτονταν αν δε συμφωνούσαν με την αρχαία ελληνική έκφραση ή ερμηνεύονταν σαν άμεσα προερχόμενες από αυτή.

35. Εξάλλου ούτε η διανόηση συμφώνησε ομόφωνα για την αποδοχή της Μεγάλης Ιδέας (χαρακτηριστικές αντιδράσεις λογίων αναφέρονται στην προαναφερθείσα μελέτη του Κ. Δημαρά).

36. Τις δομές της διεθνούς αγοράς και την περιφερειακή θέση της Ελλάδας σε σχέση με τα καπιταλιστικά κέντρα.

απομυθοποίησης της έννοιας της κλασικής εθνικής λογικής)· και η επίδραση του ρομαντισμού και του ρατσισμού του κλασικού εθνικού Λόγου πάνω στον «εθνικό αντίλογο» (παρ' όλη την προσπάθεια «ρήςξης» του τελευταίου) είναι μεγάλη. Έτσι τελειώς ενδεικτικά αναφέρουμε το ρομαντισμό της αναζήτησης των «λαϊκών ριζών» με σκοπό την ανακάλυψη της «αγνής» (ανεπηρέαστης) εθνικής ταυτότητας — αυτόχθονης στη λαϊκή της έκφραση χωρίς «ξένα στοιχεία»³⁷ που είναι χαρακτηριστική της προαπάθειας μετατόπισης του σημείου εθνικής ταύτισης (από τη μακρινή αρχαιότητα στη λαϊκή παράδοση — και την εξιδανίκευση αυτής της τελευταίας), χωρίς όμως και να επιδιώκεται αλλαγή στον τρόπο της εθνικής εκλογίκευσης³⁸. Το ίδιο ξενίζει η φιλοδοξία ανάληψης του ρόλου του μεσολαβητή, όταν προέρχεται από το μέρος του «Εθνικού Αντίλογου»³⁹, επίσης η ρομαντική ιδέα της «Ευρώπης των λαών», η ιδέα της «εθνικής τιμής ή αξιοπρέπειας», των «ιδανικών της φυλής» κλπ.

Βέβαια, η επίδραση στον καθημερινό λόγο είναι πολύ πιεστική (γιατί πρόκειται ακόμα για τον κυρίαρχο τρόπο σκέψης της κοινωνίας μας) και ρατσιστικά στοιχεία «περνούν» σε μεγάλο αριθμό, χωρίς καν να τραβήξουν την προσοχή (έτσι, τελειώς ενδεικτικά, αναφέρουμε τη διαδεδομένη καθημερινή χρήση των χαρακτηρισμών: «Βλάχος», «Γύφτος», «Κάφρο» κλπ.). Το αξιοσημείωτο είναι ότι υπάρχουν τέτοια στοιχεία και στον «Πολιτικό Λόγο» — που όπως είναι γνωστό «φιλτράρεται» προσεχτικά. Ο εθνικός αντιθετικός λόγος⁴⁰ δεν αποδέχεται την κατεστημένη λογική (πράγμα που αποτελεί και το λόγο ύπαρξής του) και επιδιώκει να αντιπαραθέσει καινούργιες

37. Αναζήτηση δηλαδή της «εθνικής ιδιαιτερότητας».

38. Αναφερθήκαμε στην αρχή αυτού του κειμένου στην αντίθεσή μας με το νεολογισμό «εθνισμό» που κατά τη γνώμη μας αποκρύπτει το «ενιαίο» της «εθνικής εκλογίκευσης» (όποια και αν είναι η επιμέρους έκφραση ενός συγκεκριμένου Εθνικού Λόγου — ακόμα και αν αυτός εμπνέεται από το Σοσιαλισμό — από τη στιγμή που υπάρχει «εθνική ταυτότητα», ακόμα και αν στηρίζεται σε πολιτιστικά και όχι «φυλετικά» επιχειρήματα, φέρει αναπόφευκτα τη ρομαντική λογική). Η ίδια επιφύλαξη ισχύει εκ μέρους μας και για όσους αρνούνται τον όρο εθνικισμό αλλά σπεύδουν να τον υποκαταστήσουν με το συνώνυμό του «πατριωτισμό»...

39. Χαρακτηριστικό είναι το κείμενο που ακολουθεί: «Με τον τρόπο αυτό μπορεί να διαδραματίσει η χώρα μας γενικότερα θετικό ρόλο (...) να ασκήσει ρόλο συνδετικού κρίκου μεταξύ των τριών κόσμων — (...) και οι δυνατότητες να γίνει η Ελλάδα συνδετικός κρίκος των τριών κόσμων». Η φιλοδοξία της εθνικής προβολής δεν ανήκει σε κανένα «εθνικιστικό κόμμα» αλλά όλως παραδόξως αναφέρεται στο «Πρόγραμμα του ΚΚΕ εσωτερικού», Ιουνίου 1976 (σ. 34 και 78).

40. Εννοείται «αντιθετικός» σε σχέση με τον «κλασικό».

εθνικές έννοιες (προσπάθεια αναζήτησης ενός νέου περιεχομένου της ελληνικότητας —μη ταυτισμένης αποκλειστικά με τη Δύση— και απομυθοποίησης των κατεστημένων εννοιών). Παρόλο το φιλτράρισμα (και την προσεχτική άρνηση εθνικών στερεοτύπων) του Εθνικού Αντίλογου, η λογική του είναι επηρεασμένη από τον Κλασικό Εθνικό Λόγο.

Πέρα από τα «δημαγωγικά» στοιχεία που χαρακτηρίζουν τον Πολιτικό Λόγο (και τον αναγκάζουν να αναφέρεται σε κατακτημένες από το ακροατήριο έννοιες⁴¹, ώστε να είναι κατανοητός — «σημαντικός»), μπορούμε να διακρίνουμε την πραγματική επίδραση της κυρίαρχης ιδεολογίας (επίδραση που ισχύει και για τον «Επαναστατικό» Λόγο...⁴²) και με αυτή την έννοια μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι η ελληνική Εθνική Ιδεολογία (τόσο η «κλασική» όσο και η «επαναστατική») παραμένει σήμερα στις λογικές δομές της αστικής έμπνευσης του 19ου αιώνα.

---

41. Έτσι π.χ. ο Πρόεδρος του Πανελληνίου Σοσιαλιστικού Κινήματος (στο: Εδαφική ακεραιότητα κι εθνική εξωτερική πολιτική» Α 3/78) θέλοντας να δώσει στον ελληνικό λαό να καταλάβει σε ποια θέση τον κατατάσσουν οι Αμερικάνοι χρησιμοποιεί τη ρατσιστικής έμπνευσης «παρομοίωση με κατώτερο»: «...ή τι μέθοδες ψυχολογικού πολέμου μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει σε περιπτώσεις όπως η Ελλάδα ή το Τιμπουκτού» (σ. 60).

42. Βλ. υποσ. 22 περί επιχειρηματολογίας που στηρίζεται στην κατεστημένη λογική παρόλο που επιδιώκεται η αντίθεση με αυτή.